

<http://dx.doi.org/10.18778/2544-1795.02.07>

Jerzy Hatlas

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Biblioteka Uniwersytecka
jurgis@amu.edu.pl

BULGARSKIE DIASPORY W POŁUDNIOWO-WSCHODNIEJ EUROPIE (BESARABIA, NADAZOWIE, KRYM) – UWAGI WSTĘPNE

Zawiłe i skomplikowane dzieje narodu bułgarskiego legły u podnóża licznych migracji tego etnosu. W czasach nam współczesnych największe skupiska Bułgarów poza granicami ich ojczyzny znajdują się zarówno w bliskich jak i odległych zakątkach świata. Wymienić tutaj można takie państwa jak: Brazylia, USA, Kanada, w Europie zachodniej: Niemcy, Austria, Włochy, Hiszpania (oraz inne kraje należące do Unii Europejskiej). Jest to efekt głównie migracji ostatnich kilkudziesięciu lat. Nie brak jest Bułgarów także w państwach ościennych: Grecja¹, Turcja², Rumunia³, Serbia⁴, Macedonia⁵. Tutaj miały nie tylko miejsce przesiedlenia ludnościowe (niejednokrotnie zmieniające się granice państwowe pozostawiały autochtoniczną ludność bułgarską – lub w opinii bułgarskiej uważaną za bułgarską – jak ma to miejsce w przypadku Macedończyków czy też Gagauzów, po drugiej stronie granicy). Sytuacja taka ma miejsce w przypadku Dobrudży, Wschodniej Tracji (szczególnie miasta Adrianopol⁶ i Kırklareli⁷ oraz ich okolice), północnej Grecji, Macedonii Wardarskiej oraz dotyczy pewnych obszarów Serbii. Bułgarów można spotkać współcześnie także w Federacji Rosyjskiej⁸, w Kazachstanie, w Uzbekistanie a także w Albanii oraz w Kosowie⁹.

¹ Na obszarze Macedonii Egejskiej.

² Przede wszystkim na obszarze Wschodniej Tracji, ale także i w Anatolii.

³ Zwłaszcza Banat.

⁴ http://pod2.stat.gov.rs/ObjavljenePublikacije/Popis2011/Knjiga4_Veroisповest.pdf [dostęp: 11.11.2017].

⁵ Patrz: Welew 2016–2017.

⁶ Po bułgarsku Odrin (*Одрин*), po turecku Edirne.

⁷ Bułgarska nazwa tego miasta to Łozengrad (*Лозенград*).

⁸ W jej obecnych granicach.

⁹ W celu koordynacji pomocy oraz podtrzymywania związków ludności bułgarskiej ze starą ojczyzną powołano Państwową Agencję dla Bułgarów Zagranicą (*Държавна агенция за българите в чужбина*). Ta oficjalna agenda rządowa posiada swoją stronę internetową (<http://www.aba>).

Wszystkie wymienione wyżej przemieszczenia ludnościowe nie miały charakteru masowego i odgórnie zorganizowanego. Z takim zjawiskiem mamy do czynienia za to z migracją ludności bułgarskiej na obszar Besarabii, północnego Nadazowia oraz Krymu w XIX wieku. To tutaj właśnie powstały największe diaspory narodu bułgarskiego. Aby w skrócie przybliżyć ich genezę należy chronologicznie cofnąć się do czasów carskiej Rosji oraz licznych wojen rosyjsko-tureckich.

Imperium Rosyjskie podbijało kolejne obszary, które trzeba było zaludnić i zagospodarować¹⁰. Z pewnością Rosjanie nie mogli liczyć na przychylność Nogajów (Tatarów nogajskich), którzy zasiedlali zarówno Budziak jak i stepy nadazowskie oraz Tatarów krymskich. Nogajowie byli koczownikami a próby zmuszenia ich do w pełni osiadłego trybu życia nie udawały się (zwłaszcza w Nadazowiu). Ponadto wyznawali oni islam. W ten sposób, kiedy znaleźli się oni w granicach Rosji, stanowili zawsze potencjalne zaplecze dywersyjne Turcji. Zatem kiedy tylko Rosja podbiła kolejne terytorium, ludność nogajską (a także Tatarów krymskich) zmuszano do opuszczenia swych ziem. Pozostały po nich tylko opuszczone *auly*. Na drugim biegunie znajdowali się Bułgarzy. W opinii władz rosyjskich stanowili oni idealny materiał ludzki do zasiedlenia nowo zdobytych ziem. Byli oni nie tylko chrześcijanami i Słowianami, ale pod względem religii tak samo jak Rosjanie prawosławni. Bułgaria znajdowała się wówczas pod jarzmem tureckim. W Imperium Osmańskim tzw. *raja*, czyli ludność nie będąca muzułmanami, była poddawana różnego typu dyskryminacji i uciskowi (ekonomicznemu, religijnemu, językowemu). Rosja mając na względzie dalekosiężne plany ustanowienia swoich silnych wpływów na Bałkanach (a w perspektywie, przy dogodnej koniunkturze, nawet zabór tych ziem) w swojej oficjalnej propagandzie głosiła, iż jest obrończynią i wyzwolicielką wszystkich narodów słowiańskich. Zatem podczas kolejnych wojen rosyjsko-tureckich specjaliści werbownicy zachęcali na Bałkanach ludność bułgarską do emigracji w granice Rosji lub też na tereny, które czasowo kontrolowali. Obiecywano dostatnie życie w przysłowiowej krainie „mlekiem i miodem płynącej”. Liczono, że Bułgarzy bardzo szybko się zasymilują i w ciągu krótkiego okresu czasu staną się Rosjanami.

government.bg/ [dostęp: 5.11.2017]), gdzie można z łatwością zdobyć wiele cennych informacji na temat mniejszości bułgarskiej w wielu państwach. Niestety, strona ta nie jest uaktualniana na bieżąco, stąd znajdujące się tam informacje są niejednokrotnie przestarzałe bądź wręcz nieaktualne. W Internecie z łatwością możemy poszukać liczne teksty dotyczące ludności bułgarskiej w różnych państwach (przykładowo: <http://bulgarnation.com/%D0%B1%D1%8A%D0%BB%D0%B3%D0%B0%D1%80%D0%B8%20%D0%B2%20%D0%A0%D1%83%D0%BC%D1%8A%D0%BD%D0%B8%D1%8F.html> [dostęp: 5.11.2017]). Z kolei telewizja SKAT (*Телевизия СКАТ*) zamieszcza na popularnym portalu *You Tube* liczne filmy dotyczące mniejszości bułgarskiej w ramach programu „Облаче ле бяло” (przykładowo: <https://www.youtube.com/watch?v=T-P4fmUa9Cg> [dostęp: 5.11.2017]) oraz „Час по България” (przykładowo: <https://www.youtube.com/watch?v=8g6sqXFIUYM> [dostęp: 5.11.2017]).

¹⁰ W roku 1783 Rosja anektowała Chanat Krymski (po tatarsku *Qırım Hanlığı*).

1. Diaspora besarabska

Besarabia to kraina historyczno-geograficzna znajdująca się pomiędzy rzekami Prutem (na zachodzie) a Dniestrem (na wschodzie)¹¹. Jej południowa część nosi nazwę Budziak¹². Nowożytna migracja Bułgarów z Półwyspu Bałkańskiego do Budziaku rozpoczęła się w już połowie XVIII wieku (od roku 1752) [Djakowicz 1930: 1]¹³. Jednakże masowe przesiedlenia ludności bułgarskiej na teren Besarabii miały miejsce dopiero w pierwszej połowie XIX wieku. Bułgarzy imigrowali razem z Gagauzami. Kiedy w roku 1812 Turcja przekazała Rosji Besarabię, Tatarzy zamieszkujący Budziak wyemigrowali na Krym i do Turcji. Podobnie się stało z Turkami w miastach: Bendery, Akerman, Izmań oraz Kilia [Djakowicz 1930: 1]. Na ich miejscu osadzano Bułgarów z Półwyspu Bałkańskiego. Co ciekawe, Bułgarzy osiadali nie w wioskach wołoskich czy rosyjskich, ale w opuszczonych wsiach tatarskich (*aulach*) lub też tworzyli nowe kolonie. Osiadali także w miastach: Kiszyniów, Izmań, Bendery, Kilia, Leowa (rum. Leova).

Pierwsze wielkie i masowe przesiedlenie Bułgarów do Besarabii miało miejsce w latach 1806–1812, czyli podczas kolejnej wojny rosyjsko-tureckiej¹⁴. Przesiedleńcom z ziem bułgarskich obiecano szereg przywilejów, jak wyłączenie ich spod jurysdykcji miejscowych władz, oraz nadanie szeregu ulg ekonomicznych, zwolnienie od służby w wojsku. Trzon tej ludności stanowili przede wszystkim Bułgarzy z obszaru obecnej Bułgarii północnej (czyli przede wszystkim z okolic: Razdradu, Silistry, Swisztowa, Gabrowa, Plewen). Władze carskie nie spieszyły się z wypełnieniem swoich obietnic względem Bułgarów. Dopiero w końcu 1819 roku, kiedy opiekunem kolonistów został Iwan Nikiticz Inzow, car Aleksander

¹¹ Na północy w jej skład wchodziło miasto Chocim. *De facto* jest to wschodnia część Mołdawii, która na długi okres czasu stała się obszarem spornym pomiędzy Mołdawią (później całą Rumunią) a Rosją carską (a potem Rosją Radziecką i ZSRR). Obecna przynależność Besarabii do Ukrainy oraz istnienie państwa Republiki Mołdawii w czasach nam współczesnych rozpala gorące emocje zarówno polityków jak i mieszkańców Mołdawii, Rumunii i Ukrainy. Tendencje do zjednoczenia z Rumunią przejawiają w Mołdawii tzw. „unioniści”. W Rumunii nawet na płotach i murach bardzo często można spotkać napisy „Basarabia este România”.

¹² Południowa część Besarabii w języku bułgarskim nazywana jest Ongył (*Онгъл*). Nazwa Budziak jest turkijskiego pochodzenia. Nadali ja tej krainie Tatarzy nogajscy, którzy zamieszkiwali tę krainę od roku 1560. Jednakże dużo wcześniej, gdyż już w drugiej połowie VII wieku, zasiedlali ten obszar Protobułgarzy (Prabułgarzy) pod wodzą chana Asparucha. Osadnictwo bułgarskie z tych czasów nie ma jednak nic wspólnego z obecnym składem etnicznym Budziaku. Granice Budziaku wyznaczają następujące punkty geograficzne. Na zachodzie jest nią rzeka Prut, na południu rzeka Dunaj (na północ od Dobrudży), na południowym-wschodzie Morze Czarne, na wschodzie rzeka Dniestr a na północy granica przebiega wzdłuż przebiegu starożytnych umocnień rzymskich, tzw. „górnego wału Trajana” (ros. *Верхний Траянов вал*). Przebieg tego odcinka prowadził w przybliżeniu wzdłuż linii prostej od miasta Leowa (Leova) nad Prutem do ujścia prawego dopływu rzeki Botna do Dniestru. (na południe od miasta Bendery, pomiędzy miejscowościami Merenești a Chițcani, na obszarze nieuznanego przez społeczność międzynarodową Naddniestrza) – patrz: Djakowicz 1930: 1.

¹³ Bliżej patrz także: Hatłas 2014: 10–13.

¹⁴ Na temat tej diaspory istnieje olbrzymia literatura naukowa. Przykładowo patrz: Kałczew 2009 czy też Popowa 2013.

I wydał akt prawny mocą, którego starzy koloniści zostali zwolnieni od wszelkich powinności na rzecz państwa na okres trzech lat a nowi na siedem. Ponadto wszystkich zwolniono z obowiązku służby wojskowej, ale zobowiązano do utrzymania w należytym stanie miejscowej infrastruktury (przykładowo dbałość o drogi, udzielanie kwater żołnierzom).

Drugie i największe przesiedlenie Bułgarów do Besarabii miało miejsce w latach 1828–1829, czyli w czasie kolejnej wojny rosyjsko-tureckiej oraz zaraz po jej zakończeniu. Tym razem jednak przybyli Bułgarzy przede wszystkim z południowo-wschodnich ziem bułgarskich (w tym także z obszaru Tracji Wschodniej). O rozmiarach tego przesiedlenia świadczą dane statystyczne. Tak więc tylko z okolic miast Jamboł i Sliwen w przedziale chronologicznym 1828–1833 przesiedliło się 32 tys. ludzi. W samym tylko roku 1830 w okolicach miast Akerman i Izmaïł swoje nowe siedziby znalazło 1739 rodzin [Kolew 1995: 60].

Reasumując, diaspora bułgarska w Besarabii uformowała się w pierwszym trzydziestolecu XIX wieku, głównie podczas dwóch wojen rosyjsko-tureckich. Nie wszyscy przybyli tutaj Bułgarzy zostali na stałe. Wielu z nich zniechęconych klimatem dużo gorszym niż na Bałkanach oraz zastanymi na miejscu trudnymi warunkami bytowymi (i czujący się oszukani przez władze rosyjskie) wróciło ponownie do swojej starej ojczyzny, bądź też osiedliło się w innych miejscach Półwyspu Bałkańskiego (na terenach gospodarstw: wołoskiego oraz mołdawskiego). Część z nich z góry traktowała pobyt w Besarabii jako wyłącznie miejsce czasowego schronienia a nie osiedlenia się tam na stałe. Wszyscy oni razem wzięci stanowili aż 47% emigrantów. Besarabię opuściła wtedy znaczna część mieszczan, którzy nie odnaleźli się w nowej rzeczywistości a nie chcieli pracować na roli jako chłopci. Szacuje się, że w Besarabii docelowo pozostało 26 tys. przesiedleńców bułgarskich [Kolew 1995: 61]¹⁵. W miarę upływu czasu ludność bułgarska w wyniku przyrostu naturalnego zwiększała swoją populację. Według rosyjskich oficjalnych danych statystycznych w 1897 roku, w całej Besarabii zamieszkiwało 103225 Bułgarów [Djerżawin 1914: 17; Djakowicz 1930: 4]. Przynależność państwowa Besarabii zmieniała się. W latach 1856–1878 zachodnia część Budziaku (tzw. *Podunawie*) znalazła się w granicach Gospodarstwa Mołdawskiego, gdzie znajdowało się 40 kolonii zadunajskich przesiedleńców. Później cały Budziak powrócił pod administrację rosyjską. Bułgarzy na tym terenie sprawdzili się jako dobrzy rolnicy i znakomici ogrodnicy. W swoich miejscowościach posiadali cerkwie prawosławne. Najpierw były to budowle tymczasowe, które z czasem zastąpiły solidne obiekty kamienne. W Bołgradzie (w czasach przynależności do Gospodarstwa Mołdawskiego) udało się utworzyć szkołę (gimnazjum) dla miejscowej młodzieży bułgarskiej, która stała się prawdziwą „kuźnią kadr” dla miejscowej inteligencji bułgarskiej. W okresie międzywojennym cała Besarabia weszła w skład Rumunii. Ocena tego przedziału chronologicznego przez badaczy postradzieckiego obszaru, a także i niektórych badaczy bułgarskich, jest w dużej mierze nieobiektywna¹⁶.

¹⁵ Dokładnie proces ten opisuje jeden z badaczy mołdawskich [Mjeszczerjuk 1965: 189–199].

¹⁶ Rumunię przedstawia się jako swoiste „wcielenie wszelkiego zła”, jako okupanta, co nie odpowiada prawdzie. Ludność bułgarska (podobnie jak inne mniejszości narodowe i etniczne na

W latach 1940–1941 oraz od zakończenia II wojny światowej do upadku ZSRR Bułgarzy zamieszkujący Besarabię znaleźli się w granicach ZSRR. Był to dla nich okres nieporównywalnie gorszy niż czasy rumuńskie. Od razu nastąpiły masowe represje. Były one skierowane nie tylko przeciwko bogatym rolnikom, inteligencji, ale także przeciwko każdemu, którego władza radziecka uznała arbitralnie za wroga. Z kolei w latach 1946–1947 w wyniku głodu tutejsza społeczność bułgarska (podobnie jak i Gagauzi oraz przedstawiciele innych narodowości) ponieśli niezwykle dotkliwe straty ludnościowe. Wszędzie tworzono kołchozy oraz sowchozy. Zniszczono zatem tradycyjny model rodziny bułgarskiej na tym terenie. Język ojczysty wszędzie zastępowano językiem rosyjskim. Zamknięto cerkwie a kler represjonowano¹⁷.

Mimo zakrojonych na niespotykaną skalę represji, rusyfikacji, rumunizacji oraz sowietyzacji ludność bułgarska zamieszkująca w Besarabii nie uległa w całości asymilacji. Obecnie Besarabia podzielona jest pomiędzy Republikę Mołdawii a Ukrainę. O ile większość Gagauzów pozostała w Mołdawii to większa część Bułgarów zamieszkuje południowy Budziak w ramach obwodu odeskiego na Ukrainie. W Mołdawii Bułgarzy zamieszkują przede wszystkim w rejonie (powiecie) taraklijskim. Jest to miasto Taraklija z sąsiednimi wsiami. Do tej jednostki administracyjnej należy także enklawa jaką jest miasto Twyrdica (*Твърдица*) z okolicami. Po upadku komunizmu w miejscowościach zamieszkiwanych przez Bułgarów otwarto po remoncie stare zachowane jeszcze budynki cerkiewne jak i zbudowano nowe. W Tarakliji pozostały tylko fundamenty. Cerkiew odbudowano w takiej formie jak była ona pierwotnie zbudowana. Bardzo prężnie na tym terenie działają także wszelkiego rodzaju odłamy protestantyzmu. W mieście tym stworzono miejscowy uniwersytet, który *de facto* jest uniwersytetem dla etnicznych Bułgarów. Ostatnio otwarto także konsulatu bułgarski. Zarówno po ukraińskiej jak i mołdawskiej stronie Budziaku działają różnego rodzaju organizacje i stowarzyszenia bułgarskie a w szkołach w różnym zakresie odbywa się nauczanie języka bułgarskiego oraz historii i kultury bułgarskiej. W działalności tej pomaga stara ojczyzna, czyli Bułgaria oraz miejscowi działacze.

Podsumowując, Bułgarzy w Besarabii, zwani potocznie mniej profesjonalnie „besarabskimi Bułgarami”, mimo ponad dwustu lat zamieszkiwania od swojej starej ojczyzny zachowali jeszcze częściowo swój język ojczysty (będący mieszaną różnych dialektów bułgarskich z dużym wpływem leksyki rosyjskiej). Co prawda w przestrzeni publicznej dominuje zdecydowanie rosyjski, ale przy mniej formalnych kontaktach używa się także archaicznej miejscowej formy języka bułgarskiego. Wielu z nich nadal odczuwa więź z krajem swoich przodków a młodzież wyjeżdża na studia do Bułgarii. Diaspora ta jest dużo lepiej zachowana od

tym terenie) z czasem zaczęła być szykanowana. Dochodziło do różnych aktów bezprawia. Nie można jednak w żadnym przypadku sugerować, że w okresie międzywojennym Rumunia prowadziła politykę ludobójstwa a w ZSRR panowała demokracja.

¹⁷ Czynnym obiektom sakralnym w czasach radzieckich pozostało bardzo niewiele (jak to miało miejsce w przypadku cerkwi w miejscowości Czizszija czy też soboru w Bołgradzie oraz cerkwi w mieście Twyrdica).

innych – o których będzie mowa niżej – i jest dość dobrze opisana w literaturze naukowej. Corocznie dnia 29 października obchodzi się, zarówno w Bułgarii jak i w Besarabii (a także od niedawna i w Nadazowiu), święto pod nazwą „Dzień Besarabskich Bułgarów”. Miasto Bołgrad z kolei pełni funkcję nieformalnej stolicy Bułgarów w Besarabii. Obecna populacja Bułgarów w Besarabii nie jest dokładnie znana. Znajdują się oni na obszarze dwóch państw. Istnieje ogromna dysproporcja pomiędzy danymi oficjalnymi a nieoficjalnymi. Tylko w ukraińskiej części Budziaka na rok 2001 ilość Bułgarów wyniosła ok. 120 tys. osób [Ganczew, Ljesnikowa 2012: 180]. Z kolei zgodnie z danymi spisu statystycznego przeprowadzonego na terytorium Mołdawii (bez Naddniestrza) w roku 2004 ilość Bułgarów wynosiła wówczas 65 662 obywateli mołdawskich bułgarskiego pochodzenia [Stanczew 2009: 518].

2. Bułgarzy w Nadazowiu

Druga diaspora bułgarska w Europie południowo-wschodniej znajduje się nad Morzem Azowskim na Ukrainie. Z całą pewnością skupisko ludności bułgarskiej nad Morzem Azowskim można nazwać nieformalnie „zapomnianą diasporą”. Jest ona dużo mniejsza (w sensie wielkości populacji), dużo gorzej zachowana niż besarabska i tylko śladowo zbadana przez naukę. Nawet w samej Bułgarii o tej części etosu bułgarskiego przeciętny obywatel z reguły nie wie nic.

Przesiedlenie Bułgarów w nadazowskie stopy miało swe apogeum w latach 1861–1863. Składało się na nie dwie fale migracyjne. Pierwsza z nich pochodziła z ziem północno-zachodniej Bułgarii (głównie z okolic miasta Widynia), a druga z Budziaku, którego część zachodnia (przylegająca do Dunaju) została przyłączona do Mołdawii (tzw. *Podunawie*). Nadazowskie stopy opuściło 60 tys. Nogajów, co spowodowało, iż obszar ten *de facto* stał się bezludny. Osiedlona tutaj ludność bułgarska (ponad 16 tys. osób) miała zagospodarować stopy. Jednakże fala emigracyjna, która przybyła z Widynia i jego okolic, po przezimowaniu w złych warunkach (i stratach ludnościowych w wysokości ok. 4.300 osób spowodowanych chorobami, zimnem i koszmarnymi warunkami sanitarnymi) powróciła do swego starego miejsca zamieszkania (ok. 12 tys. osób). Tak więc zostali na miejscu niemalże wyłącznie przesiedleńcy z Budziaku. Można zatem stwierdzić, że diaspora nadazowska narodu bułgarskiego powstała *de facto* w wyniku wtórnej migracji części przedstawicieli diaspory besarabskiej a chronologicznie można ją odnieść do początku drugiej połowy XIX wieku. Powodem owej migracji było niezadowolone Bułgarów spowodowane niekorzystnymi zmianami prawnymi ludności bułgarskiej w Budziaku spowodowane przez władze mołdawskie¹⁸. Szacuje się, iż w czasie tej akcji do guberni taurydzkiej przesiedlono ponad 30 tys. Bułgarów. Ci, którzy zdecydowali się pozostać utworzyli na miejscu nogajskich *aulów* utworzyli nowe kolonie. Według opinii Sjergieja Paczewa Bułgarzy i Gagauzi z Podunawia

¹⁸ Więcej na temat motywów tego przesiedlenia, jego przebiegu oraz skutków piszę w swojej ostatniej książce [Hatlas 2017: 27–36], gdzie zamieszczam także podstawową literaturę na ten temat.

oraz z okolic Widynia założyli łącznie 36 kolonii (z czego do dnia dzisiejszego przetrwało 30 miejscowości) [Paczew 2007: 30–31, tabl. 3]. Z czasem, w wyniku dobrego gospodarowania i wytrwałej pracy, Bułgarzy okazali się świetnymi rolnikami i hodowcami. Szczególne umiejętności posiadali w hodowli winnej latorośli i produkcji wina. Miejscowość Inzowka stała się wizytówką sukcesów gospodarczych przesiedleńców bułgarskich a miejscowość Presław nieformalną lokalną „stolicą” tej populacji. Z kolei w miastach Berdiańsk oraz Nogajsk (obecnie Przymorsk), aczkolwiek Bułgarzy nigdy nie stanowili większości mieszkańców, ich udział gospodarczy (zwłaszcza w handlu) był duży.

Władze carskie pozwalały Bułgarom na rozwój gospodarczy, ale tępiły wszelkie przejawy pielęgnowania swojej kultury, języka i odrębności. Jednakże całość populacji bułgarskiej (w wyniku przyrostu naturalnego) ciągle się powiększała. Katastrofę przyniosła dopiero władza radziecka. Wprowadzono siłowo kolektywizację rolnictwa oraz zbudowano na ogromną skalę system represji. W wyniku głodu z lat 1921–1922 w Nadazowiu zmarła ogromna liczba mieszkańców zarówno wsi jak i miast. Liczba mieszkańców Berdiańska w roku 1921 zmniejszyła się z ok. 30 tys. do zaledwie ok. 12 tys. Kolejny katastroficzny głód miał miejsce w latach 1932–1933. Efektem tych dwóch głodów było całkowite rozbitcie diaspory bułgarskiej nad Morzem Azowskim. Liczba mieszkańców drastycznie się zmniejszyła. We wsiach bułgarskich osadzano masowo ludność ukraińską przez co straciły one swój etnicznie bułgarski charakter. Najpierw w wyniku realizacji tzw. procesu „korenizacji” władze radzieckie poluzowały na krótko swoją politykę w stosunku do mniejszości narodowych – w tym bułgarskiej (w szkołach tego regionu nauczano w języku bułgarskim) – aby później rozprawić się z nimi po kolei. Represjom poddano także wszystkie religie (w tym dominujące tutaj prawosławie). Cerkwie i budynki kościelne zostały zamknięte. Podobnie jak później w Besarabii urządzano w nich świetlice, kina, magazyny i nie remontowano, aby po jakimś czasie popadły w ruinę. Większość z nich zniszczono.

Dla Bułgarów w Nadazowiu niełatwym okresem czasu okazała się okupacja hitlerowska oraz czasy bezpośrednio po wyzwoleniu. Płonne okazały się nadzieje, iż władze okupacyjne rozwiążą kołchozy i sowchozy oraz poluzują politykę religijną. Kołchozy zmieniły tylko swoją nazwę jako przedsiębiorstwa państwowe ale nie strukturę. Na remont zniszczonych obiektów cerkiewnych nie dawano pozwolenia, mimo usilnych zabiegów ze strony Bułgarów. Po wyzwoleniu władze radzieckie przystąpiły do kolejnych represji oraz czystek. Nic zatem dziwnego, że widząc rozpaczliwą sytuację ludności bułgarskiej w Nadazowiu (jeszcze podczas okupacji) miejscowi działacze narodowi postanowili zabiegać u władz Bułgarii o prawo powrotu do swojej starej ojczyzny. Zajął się tym miejscowy przedstawiciel inteligencji, Miszo Hadzijski. W wyniku akcji repatriacyjnej część Bułgarów udało się przesiedlić do Bułgarii ale po wojnie Stalin nakazał ich przymusowe przesiedlenie z powrotem w granice ZSRR. Po wojnie ludność bułgarska w Nadazowiu została po raz trzeci zdziesiątkowana w wyniku głodu w latach 1946–1947.

Obecnie diaspora bułgarska zamieszkująca na południu obwodu zaporoskiego Ukrainy jest słabo zachowana. Dotyczy to wielkości populacji, znajomości języka ojczystego, kultury i historii bułgarskiej. Obecnie nie ma większych przeszkód na odrodzenie miejscowej diaspory ale będzie to niezwykle trudne przedsięwzięcie.

3. Bułgarzy na Krymie

Z niewielką diasporą bułgarską mamy do czynienia także na Krymie¹⁹. W czasach carskiej Rosji Krym oraz Nadazowie znajdowały się w ramach jednej jednostki administracyjnej jaką była gubernia taurydzka. Stąd też Bułgarzy w Nadazowiu oraz na Krymie byli wiązani w jedną diasporę, tzw. *taurydzką*. Specyfiką Bułgarów na Krymie było to, że w przeciwieństwie do Besarabii oraz Nadazowia nigdy nie tworzyli oni dużego zwartego etnicznie obszaru. Zajmowali tylko niektóre miejscowości a w innych stanowili część mieszkańców. Wymienić tutaj można przede wszystkim Stary Krym oraz Kiszław (*Кишлак* obecnie *Кыркоче*). W roku 1944 Stalin oskarżył Bułgarów zamieszkujących Krym o współpracę z okupantem niemieckim i przymusowo wysiedlił ich z półwyspu w różne miejsca azjatyckiej części ZSRR. Po upadku ZSRR rozpoczął się powrót Bułgarów na Krym ale nie przybrał on masowego charakteru. W czasach ukraińskich miejscowi działacze tworzyli różnego rodzaju stowarzyszenia ludności bułgarskiej. Organizowano imprezy kulturalne, wydawano gazetę *Izvor* (*Извор*). Miejscowa społeczność bułgarska pomalą dźwigała się z niebytu. Aleksja Krymu przez Rosję w roku 2014 stała się dla miejscowych Bułgarów nowym wyzwaniem w nowej rzeczywistości. Trudno jest obiektywnie ocenić obecną sytuację maleńkiej diaspory bułgarskiej na Krymie²⁰.

Reasumując, w Europie południowo-wschodniej istnieją obecnie trzy diaspory narodu bułgarskiego. Tylko diaspora besarabska przetrwała dość dobrze burze dziejowe i tylko ona jest w miarę poznana. Ponieważ w Polsce na temat obecności ludności bułgarskiej w Besarabii, w Nadazowiu oraz na Krymie istnieje zaledwie śladowa literatura zatem niniejszy tekst ma tylko informacyjny charakter, zachęcając do badań nad tą problematyką.

¹⁹ Bliżej patrz: Noskova 2016.

²⁰ W Internecie można spotkać dużo informacji o rzekomo idyllicznym życiu Bułgarów pod panowaniem Moskwy. Wszędzie są zapewnienia, że miejscowi Bułgarzy stanowią część tzw. rosyjskiego miru. Trudno jest zweryfikować mi te dane, choć na pierwszy rzut oka wydają się mocno przejawione i mało wiarygodne. Z kolei przedstawiciele miejscowych bułgarskich działaczy organizacji pozarządowych, jak i tamtejsi badacze, odmawiają mailowo nie tylko informacji o bieżącej sytuacji ale także o historii i kulturze diaspory. W otrzymanej przeze mnie korespondencji jest tylko i wyłącznie propuputinowska propaganda o ponoć cudownym statusie miejscowych Bułgarów.

Bibliografia

- Djakowicz Wł. (1930) = Вл. Дякович, *Българите в Бесарабия. Кратък исторически очерк с пет приложения*, София.
- Djerżawin N. S. (1914) = Н.С. Державин, *Болгарския колонии в России (Таврическая, Херсонская и Бессарабская губернии). Материалы по славянской этнографии*, [w:] *Сборник за народни умотворения и народопис. Кн. 29*, София, с. 1–204.
- Ganczew A., Ljesnikowa A. (2012) = А. Ганчев, А. Лесникова, *Этническая и гражданская идентичность болгар Бессарабии: проблемы совмещения*, [w:] *Българите в Северното Причерноморие*, т. 11, Одесса–Велико Търново, с. 177–186.
- Hatlas J. (2014), *Bułgarzy w Besarabii – 200 lat historii*, Poznań.
- Hatlas J. (2017), *Bułgarzy w północnym Nadazowiu. Zapomniana diaspora*, Poznań.
- Kańczew K. (2009) = К.К. Калчев, *Българската етническа общност в Бесарабия (XIX–XX в). Възникване, развитие, принос в общонационалните процеси*, Велико Търново.
- Kolew J. (1995) = Й. Колев, *Бесарабските българи*, „Население”, нр 3–4, с. 55–65.
- Mjeszczeryjuk I. (1965) = И. Мешчерюк, *Переселение болгар в южную Бессарабию 1828–1834 гг. (Из истории развития русско-болгарских дружеских связей)*, Кишинев.
- Noskowa I. (2016) = И. Носкова, *Крымские болгары: историко-этнографический очерк*, Симферополь.
- Raczew S. (2007) = С. Пачев, *Возникновение болгарских сел в Северном Приазовье (1861–1863)*, Мелитополь.
- Ropowa W. (2013) = В. Попова, *Бесарабските българи през втората половина на XX век*, София.
- Stanczew M. (2009) = М. Станчев, *Болгары в Российской империи, СССР, Странах Балтии И СНГ. Т. 1 (1711–2006)*, Статистически сборник, София.
- Welew G. (2016–2017) = Г. Велев, *История на българите от Македония. Т. I (част 1–3) – III*, София.

Jerzy Hatlas

THE BULGARIAN DIASPORA IN SOUTHEASTERN EUROPE (BESSARABIA, THE SEA OF AZOV REGION, THE CRIMEA). PRELIMINARY REMARKS

(Summary)

There are three types of Bulgarian diaspora in Southeastern Europe (in Bessarabia, on the north coast of the Sea of Azov, and in the Crimea). The Bulgarians in Bessarabia are well known and described in scientific literature. The remaining two types are barely known even in Bulgaria itself. Though the first traces of Bulgarian people in the area of our concern are earlier, the presently existing diaspora arose as a result of mass and top-down displacement actions organized by the Russian authorities in the nineteenth century. All three types of Bulgarian diaspora were affected to varying degrees by turbulent history of the inhabited region. The fate of the Bulgarians in the Crimea and in the Sea of Azov region was the most tragic, whereas better fate met the Bulgarians in Bessarabia. It is no wonder, then, that despite many adversities, they (together with the Gagauz) still occupy the area of compact settlement in Southern Moldova and in the Odessa Oblast in Ukraine. Due to the limited scope, the text has, most of all, an informative character for Polish reader. The article presents the existence of this interesting part of Bulgarian nation which has lived far from its old homeland for over two hundred years. The aim of this text is also to encourage further profound scientific research (above all in the historical, ethnological, sociological, linguistic studies, but also in political sciences, and others).

Key words: The Bulgarians, Bessarabia, the Crimea, the Sea of Azov region, national minorities.